

רבי יחיאל ווינברג זצ"ל

מחב"ס "שרידי אש"

מונטרע, שוויצריה

הרבנות בישראל תפקידה וסמכויותיה*

אוצר החכמה

תפקידי הרבנות

אוצר החכמה

מוסד הרבנות הוא עתיק מאד, עתיק הוא כעם ישראל גופו. על מנוי שופטים בכל ציר ועיר ובכל פלך ופלך כבר נצטווה משה רבנו מפי הגבורה, כמו שנאמר שופטים שוטרים תתן לך בכל שעריך וכו' (דברים ט"ז, י"ח ורש"י שם). את השם שופטים אין לבאר במובן המצומצם שקבל בזמן מאוחר מאד, היינו דיינים העוסקים בשיפוט משפטי בדיני זמונות או בדברי ריבות שבין אדם לחברו או במשפטי ירושה ונחלה או בחיובי מסים חיובי תשלומין בנוגע למשפחה או לציבור¹ כי אם כמובנו הרחב שיש לו בלשון התורה במשמעותו ההיסטורית המלאה שהיתה לו, דוגמת השופטים שקמו לישראל אחרי מות הושע בן נון (ראה שופטים ב, פסוקים טז, יז ויח וכן ג פסוקים ט, י).

ואמנם בתורה עצמה הוגדר מושג השופט במשמעותו ההיסטורית, שכן נאמר, כי פלא ממך דבר למשפט, בין דם לדם בין דין לדין בין נגע לנגע, דברי ריבות בשעריך קמת ועלית וכו' ושמרת לעשות ככל אשר יורוך, ובאת אל הכהנים הלויים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם ודרשת והגידו לך את דבר המשפט. ועשית על פי הדבר אשר גידו לך וגו' ושמרת לעשות ככל אשר יורוך. על פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה וגו' (שם יז, פסוקים ח-יב). וראה רש"י בשם מדרשי חז"ל.

"משפט" במובנו התנ"כי הוא כמו "חוק"² - תוכוון (ריכטשנור) במנהגי החיים. זשווה הפסוק: ויכרות יהושע ברית לעם ביום ההוא וישם לו חוק ומשפט בשכם (יהושע ז, כה). השופט הוא הממונה מטעם התורה לשמור על חוק ומשפט בישראל בכל חלקי זחיים לכל סעיפיהם, הוא המורה המוסמך של תורת ישראל והראש הרוחני של העדה הישראלית. כל זמן שעם ישראל דבק במסורתו המוסרית והרוחנית הי' מקבל עליו ברצון את מרותו של המורה בשם התורה, המורה לבדו הי' מנהיגו כן כלפי פנים וכן כלפי חוץ. הכהן, השופט, הנביא, החכם, הנשיא, ראש הישיבה, מרביץ תורה, הרב - אלה היו המנהיגים האמיתיים של החברה הישראלית, הם שהתוו את דרך החיים שלה צפ"י עקרונות התורה, הם שטבעו את סגנון החיים המיוחד לציבור ישראל והם שסיגלו איש הישראלי את נאמנותו לעצמיותו המסורתית, ונאמנות זו היא היא שעמדו לו להתגבר על כל המכשולים והרפתקאות של אלפי שנות גלות ונדידה.

הסתכלות היסטורית מביאה אותנו לידי מחשבה, שהרבנות בתקופתה האחרונה בצורתה המובהקת היתה ירושתם של הכהנים והשופטים שעמדו לישראל בימי קדם, ימי התהוותו הלאומית בימי משה רבנו. כמו על השופט בימי קדם הוטלו על הרב

תפקידים רבים ושונים. ואלו הם תפקידי הרב של עדה יהודית כפי שנתמלאו על יד בעבר לא רחוק כל כך:

(א) קודם כל על הרב להרביץ תורה בישראל, להעמיד תלמידים הרבה. צו זה שי אנשי כנסת הגדולה (אבות פ"א מ"א) נתקיים במלואו על ידי הרב הישן של העדה העברית כל זמן שזו שמרה על צביונה המסורתי, כלומר טרם התפרצה לתוכה ההתבוללות ועשתה בה שמות. ידוע כי בעדות האשכנזיות והצרפתיות לפני מאה שנה היה הרב בעיקר "ראש ישיבה", הרצה שיעורים בגמרא ופוסקים לפני תלמידים רבים. נזכיר נז השמות: ה"פני יהושע" ובעל "ההפלאה" בפרנקפורט ענ"מ, ר' יהונתן אייבשיץ, תחילו במיץ ואח"כ בהמבורג, בעל ה"שאנת אריה" במיץ, "הנודע ביהודה" בפראג, הרבני הגדולים בקאלמאר, באמשטרדאם, בפירטה, בוירצבורג במיינץ, בפוזנן וכן בשאר ערי גדולות וקטנות היו בראש וראשונה ראשי ישיבות. "אב"ד ור"מ" זה הי' התואר הקבוע של הרב מרא דאתרא. על מעמד הרבנות בצרפת ובאשכנז בימי הביניים אין צורך להכביר במלים. די להזכיר את השמות רש"י, רבינו גרשום מאור הגולה, הראב"ז הראשון והשני, רז"ה בעל המאור, בעלי התוספות וביחוד רבנו תם ותלמידיו הרבים כולם היו ראשי ישיבות והרביצו תורה להמון תלמידים. כמה שמות של ערים בצרפת ובאשכנז קנו להם זכות אזרח בספרות הפרשנות והרבנית (פאריז, מארשיליא, שאנץ אורליינש, קורביל, גרבונו, בדרש, מונטפוליא, פושקירא, לונזל, קרקושונא, ועוד ועוד) ע"י הרבנים הגדולים ששמשו בהן ברבנות ותפשו שם ישיבות גדולות.

מענין מאד, כי התואר שניתן להרבנים של קהלות ספרד בוארצות המזרח התיכו כגון בתוגרמא ובארצות הבאלקאן היה: "מרביץ תורה". תואר זה נבע מכך שכל עיסוק של הרב לא היה אלא במשפטי התורה, הוראה בדיני איסור והיתר, השיפוט בדין ממונות עפ"י משפט התורה, הדרשות עפ"י פרשנות התורה, ההוראה למבוגרי ולקטנים, קביעת סדרים ותקנות, הכל היה מבוסס על יסוד התורה. "מרביץ התורה הי' חלק מכריע בעיצוב חיי הקהלה והוא מילא תפקיד עיקרי לא רק בשאלות הדו אלא גם בעניני הציבור והחיים הפנימיים של הקהלות. הוא היה המפקח הראשי לעסק הקהל ונותן תוקף לפעולות הפרנסים. בסמכותו היה לתקן תקנות, להטיל קנסות ולגזול גזירות בעניני הדת והציבור כאחת. הפרנסים הי' מוציאים לפועל את תקנותיו וכי פעולה הנעשית על ידיהם לא היתה בעלת תוקף אם לא קבלו עלי' הסכמתו של "מרביץ תורה". (ראה ספרו החשוב של מאיר בניהו "מרביץ תורה", ירושלים תשי"ג, הוצאו מוסד הרב קוק). מובן מאליו כי למלא תפקיד ראשי זה היה נחוץ שהרב בעצמו יהי גדול בתורה. צריך הי' ללמוד הרבה, למלאות כריסו בש"ס ופוסקים, קודם שהגיו לרבנות, ואף לאחר שהגיע לרבנות לא חדל ללמוד, כל עתותיו וכל כחו ומרצו השקיו בלימוד התורה ובהרבצתה. הרב הישן שימש באישיותו דוגמא ומופת לאנשי הקהילו בקיומו של הפסוק: לא ימוש ספר התורה הזאת מפין והגית בה יומם ולילה. על יד כך פרח לימוד התורה בקהלות ישראל של תקופות הקודמות. האידיאל הנכסף שי הנוצר העברי הי' להגיע למדרגת הרב, מרא דאתרא, או להגיע לכל הפחות למדרגו להמנות בין תלמידיו שומעי לקחו.

(ב) התפקיד השני של הרב הוא להורות את התורה למעשה לכל מקצועות החיי היום-יומיים. הוראה זו הקיפה את כל החיים הדתיים והציבוריים, אישיים והמשפחתיים. בהוראה זו כלולה מצד אחד משרת הפוסק, המורה צדק בעניני כשרות

שבת ויום טוב, טהרת המשפחה, תפלה, ס"ת תפילין ומזוזות, ומצד השני משרד הדיין, השופט, האוחז בידו את המשפט העברי המקורי, והחותך ומכריע בכל הסכסוכים שבין אדם לחבירו בעסקי ממונות ובענייני כבוד והשררה ובכל השאלות הממוניות שבין איש לאשתו ובין היחיד והעדה ובין העדה ופקידיה, ובכלל בין נותני העבודה ובין הפועלים עפ"י חוקי התורה הכתובה והמסורה כפי שנוסחו והוקבעו בארבעת חלקי השו"ע, שהם כידוע כוללים כל הענינים הנ"ל.

תפקיד השלישי, לדרוש דרשות ברבים בשבתות וברגלים. הדרשה ברבים נחשבה תמיד בישראל לחובתו העיקרית של הרב מרא דאתרא, בתור חומר לדרשה שימשה עפ"י רוב ה"אגדה" במובנה הרחב ביותר, מקרא, מדרשים ואגדות חז"ל, תורת המוסר, פילוסופיה דתית, קבלה ופיוט דתי. מטרת הדרשה היתה להחדיר לתוך הלבבות אהבת התורה ויראת שמים, חיזוק האמונה ועידוד התקוות והשאיפות למלוי יעודו הנצחי של העם הישראלי להיות ממלכת כהנים וגוי קדוש. על צורת הדרשה ותכנה עברו תמורות רבות בחליפות זמנים ובשנוי מצב ההשכלה הכללית והתרבותית של הציבור העברי בהתאם לארצות מגוריהם. אצל חז"ל אנו מוצאים את הביטוי "דור דור ודורשיו, דור דור וחכמיו". זאת אומרת שהדרשנים והחכמים הם בהתאמה לדורותיהם, כלומר לפי הטעם של השומעים. אבל כל זה הוא רק בנוגע לצורה ולסגנון הדרשה, אבל לא לתוכנה הרעיוני ולרוחה, שזו צריכה להיות מכוונת לתכלית אחת ויחידה: חיזוק האמונה הדתית, הגברת הרצון והפנימי לקיום המסורה הקדושה של עם ישראל, העשרת הרוח בערכים נשגבים של תרבות התורה האלקים. והרי בשביל כך נמנו הרבנים: להיות שומרים נאמנים של גחלת ד' שלא תכבה ח"ו, שומרים ל"עצמאות הרוחנית" של האומה הקדושה, להמשכו של המסלול ההיסטורי היחיד והמיוחד של עם ישראל, עם ה', שלא יפסק חלילה. היות שלדרשה ישנה השפעה גדולה ובלתי אמצעית על שדרות ההמון, צריכה היא לטיפול ולטיפוח מיוחד, וראוי שהרבנים יקדישו מיטב כשרונם לשכלולה ולהשתלמותה בתוכן ובצורה א'.

ד) תפקיד הרביעי, לדאוג לחולים לעניים ולזקנים, ובכלל לכושלים ולנדכאים בין במובן החמרי ובין במובן הנפשי והמוסרי. זה מה שקוראים בימינו "זעזענוזארגע" דאגה

א. ידוע כי אף התנאים ואמוראים היו נוהגים לדרוש דרשות ברבים גם בענייני אגדה. ואף הנשים היו רגילות לבוא לביהכ"נ לשמוע את הדרשות. וראה חגיגה ג' ע"א: מעשה ברי"י בן ברוקא ורי"א בן חסמא שהלכו להקביל פני ר' יהושע בפקיעין. א"ל מה חידוש היי בביהמ"ד היום וכו' שבת של מי היתה, שבת של ראב"ע היתה. ובמה היתה הגדה היום? א"ל בפרשת הקהל. ומה דרש בה? הקהל את העם האנשים והנשים והטף, אם אנשים באים ללמוד נשים באות לשמוע, טף למה באין? כדי ליתן שכר למביאיהן וכו' עווד דרש את ד' האמרת היום וכו' ואף הוא פתח ודרש דברי חכמים כדרבנות וכו' מה דרבן זה מכוין את הפרה לתלמיה להוציא חיים לעולם אף דברי תורה מכוונין את לומדיהן מדרכי מיתה לדרכי חיים עיי"ש.

וכן אמרו באדר"נ פרק כ"ט: כל מי שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות לא טעם טעם של חכמה. כל מי שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש לא טעם טעם של יראת חטא. הוא היה אומר כל שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות זה גבור ואינו מזוין. כל שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש חלש וזיין בידו. יש בידו זה וזה גבור ומזוין.

והנה כל עיקרם של מהדרשים אינו אלא דרשות שהיו דורשים בתנאים והאמוראים בפרשיות התורה ברבים. ראה ספרו של צונץ "הדרשות". וכן פילון האלקסנדרוני מספר בספריו כי אף בזמן הבית היו נוהגים לדרוש דרשות ולצרפן לקריאת התורה והנביאים.

מבחינה נפשית ודתית. ידוע כי רבים מאחינו אנשי המזרח מלגלגים על תפקיד זה של הרב המודרני ורואים בו כעין חקוי לכהני הדתות האחרות, אבל אל יהי דבר זה קל בעינינו, כבר אמרו חז"ל: "על שלשה דברים העולם עומד: על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים" (אבות פ"א מ"ב). גמילות חסדים הוא כמו שפירשו המפרשים: ביקור חולים, ניחום אבלים, קבורת מתים ושמחת חתן וכלה. תפקידים מרובים אלה התרכזו אצל ישראל בנושא אחד, וזהו: הרב. אצל אומות העולם התחלקו התפקידים לנושאים שונים: הכהן, השופט, פקידות העיר, העסקן הציבורי. אצלנו הטילו על הרב את המילוי של כל התפקידים הנ"ל. ואין בזה משום זרות מפליאה. זה נובע מתכונתה הכללית של תורתנו. התורה אינה ספר לפולחן דתי או קמיקוז לעיקרי הדת ואמונה. במסגרת של תורתנו נכללים כל עניני האדם החיוניים. בפרשת קדושים מובאות מצוות רבות: כבוד אב ואם, שבת, עבודה זרה, נותר ופיגול, פיאה ולקט, איסור גניבה, אונאה, שבועת שקר, וגזל, הלנת שכר שכיר, איסור נקימה ונטירה, אהבת רע, איסור כלאים ושעטנו וכו'.

ואהבת לרעך כמוך... צווי זה, שבו מתהללים ומתפארים דתות אחרות פסק מלהיות משאלה חסודה, אידיאל נכסף שאלי' שואפים ולו אינם מגיעים לעולם, ונעשה חוק ברזל חזק כשאר חוקי התורה, חוק שאדם ישראלי מוכרח לגשמו בחיים המעשיים בצורה ממשות ואם לא קיים אותו הרי הוא עובר על מצות עשה שבתורה. זהו מובנה העמוקה של הוראת הלל הנשיא לאותו גר שבא לשאול על מהותה של תורת ישראל והוא ענה לו: מה דעלך סאני לחברך לא תעביד, זו כל התורה כולה. חכמי הנוצרים ערערו על צווי מוסרי נשגב שבתורה שהפך בפי נשיא ישראל לצווי של משמר יבש שאין בו מרוממות של האהבה האנושית העליונה. לא רצה נשיא ישראל שצווי זה ישאר רק אידיאל, שאיפה ומשא נפש בלבד שעשויות להלהיב את הדמיון, אבל אין בו משום כפי' למימוש בחיים ואין בו אפילו משום זיקוק להתייחסות רצינית אמיתית. הוא רצה לעשותו יסוד ליחסים ההדדיים שבין אדם לחבירו, לעשותו דבר של ממש ושל מישוש, שזו כל התורה כולה, זאת אומרת שזהו כלל גדול בכל התורה שהיא מעמידה את הדגש על הקיום הפשוט היום יומי, על הנוהג הקבוע של עשיית חובה. זוהי חידושה וגדולתה של היהדות שנתעשתה "צורת-חיים" של האדם הישראלי, צורה של מעשה יום יום וחיי יום יום, ועי"כ הצליחה להעשות לקנינה של כל האומה כולה. לעומת הטוענים נגד היהדות על העמידה את האדם בעיקר על חוק ועל עשייה, שכובלים כביכול את הרגש ואת החוויה הדתית, יש להשיב כי היהדות אינה אוהבת את הפרזה הריקה ואת השעשועים בערכי רוח ומחשבה שאינם מתגלמים בחיובים מעשיים אלא נשארים מרחפים בעולם הדמיון. היהדות דורשת משמעת של קביעות מתמדת ובלתי פוסקת, של קיום ושל מימוש בחיי יום יום. בכל יום צריך היהודי לחזור אחרי אותו הקיום שעשה אתמול, וכל מה שעשה היום צריך הוא לחזור ולעשותו למחרתו. אין הקיום הזה פוסק כל זמן שהנשמה בקרבו. הוא הולך ונמשך עם מעגל של חיי אדם עלי תבל. כמה שירה וכמה חוויה נפשית יש בחזרה בלתי פוסק זו והיא מכניסה אלמנט של קדושה בתור גורם קבוע ומכריע בעולם של חול, דבר שאין הדתיות הצרופה של מחפשי אלוקים המודרניים עם כל הפראזיולוגיה שלהם על מילוי חלל הנפש לא תגיע אליו לעולם.

ולפיכך על הרב היהודי לחזק לא ליפול ברשת הפרויאולוגיה המודרנית הזאת, שלאמתה איננה אלא חיקוי להנצרות שהכריזה על ביטול החוק והעמידה את האדם על האמונה ועל הערכים הנשגבים בלבד. לעומת זה - תכלית היהדות להשכין את האמונה ואת הערכים הנשגבים בעולם העשייה, לתת ביטוי ריאלי ומוחשי לאותה השראה עליונה שדתנו מעניקה לנו. נעשה ונשמע - השמיעה, ההקשבה לחזון האלקי, באה עם המעשה ומתוך המעשה, קיום מצווה הוא היוצר אותה אוירה של קדושה שבה יוכל האדם להגביה עוף ולהגיע לאותו גובה רוחני, אשר חז"ל ידעו לכנותו בשם "התדבקות באלקים". לאמיתו של דבר הבדל אידיאולוגי זה מהווה את התהום העמוק שבין הנצרות ובין היהדות. עם היהודי שמר על העיקר הגדול הזה של "נעשה ונשמע" במשך כל ימי חייו ההיסטורית למרות הפורעניות והגזרות, השחיתות והשריפות שאפפונו בכל הדורות. ואילו רצינו לוותר על העיקר הקדוש הזה היינו יכולים לפתור את "שאלת היהודים" באופן קל מאוד... אבל אנחנו לא רצינו בפתרון זה. לא רצינו לוותר על הזכות לחיות ולהתקיים כיהודים. חביבה עלינו יהדותנו וחביבים עלינו היסורים שאנו סובלים בשבילה. לא מתוך התאבנות אנו דבוקים ביהדותנו, כי אם מתוך הרגשה נאמנה כי היהדות זו היא שורש נשמתנו, ואנו רוצים לשמור על נשמה זו. מוכנים אנחנו לשלם עבורה כל מחיר שבעולם. אנו חדורים אמונה עמוקה, כי יבוא יום יהאנושיות כולה תכיר לנו טובה על "עקשנותנו זו".

תעודת הרב של ימינו, אם רוצה היא להיות נאמן למסורת ההיסטורית של רב בישראל, לשמור על יחודה של היהדות, יחוד זה משמעותו הוא קיום המצוות שנמסרו לנו בתורה שבכתב ובתורה שבעל פה בצורתן המסורתית. בקיום זה מובטחת הרציפות ההיסטורית והשלימות הלאומית גם יחד. היסודות התיאולוגיים של היהדות יכולים להיות נקלטים גם על ידי אחרים, אולם אין האחרים צריכים בשביל כך להתמוג עם היהדות. דבר זה הוכיחה לנו ההיסטוריה של הדתות האחרות. היהדות בתור תופעה היסטורית בעלת זהות ורציפות של שלשת אלפים וחצי שנה לא התגלמה אלא בדבר אחד - בקיום המצוות. בשביל הקיום הזה היינו כצנינים בעיני כל. בשביל כך היתה עינם של שכנינו צרה בנו. וכבר המליצו חז"ל: מאי הר סיני - הר שירדה שנאה לאומות העולם עליו (שבת פ"ז ע"א). דורות אחרי דורות עמדנו בנסיון ולא הזנחנו את קיום המצוות. קיום עקשני זה, אף בלא הקרבנות המרובים שהבאנו עליו הוא גופו הוא קידוש השם שאין למעלה הימנו, ותפקידו של הרב הוא להיות לא רק מורה התורה בכל הקיפה המלא, אלא להיות בחייו האישיים גם סמל חי לקיומה, סמל לקידוש השם ע"י ישראל עמו. הרב של היום צריך להיות, כמו הכהן לפניו, שומר משמרת הקודש, שמור על תרבותו הלאומית העצמאית, שזו בלבד, זו ולא אחרת, היא הערובה היחידה לקיומה של העם ישראל הפיסי הרוחני כאחד, בהעדרה של ערובה זו אנו צפויים לסכנה שלא יהא גורלנו כגורל עמיהקדם חלילה. הרב הוא האחראי המושבע בעד גורל ישראל.

סדר הסמיכה והמכס הקשור בה

השם "סמיכה" בתור נתינת רשות ומלוי כח לדון ולהורות בכל דבר, דת ודין, שגור הוא בספרותנו התלמודית ומצוי גם בספרות המאוחרת. בימינו מכנים את הדיפלום לרבנות בשם סמיכה. נתינת "סמיכה" פירושה שרב גדול או מוסד בריסמכא נותן לתלמיד שקנה התורה במידה מספקת, יפוי כח לקבל משרת רב או דיין או מורה צדק

בישראל. בארצות פולין היו משתמשים במלת "התרת הוראה" בתור כנוי לדיפלומט רבני. וזאת אומרת שמתירים לתלמיד שגמר לימודיו בתורה ועמד לבחינה על ידיעותיו התורנים, להורות הוראה בהלכות התורה. בלא "התרה" זו אסור הי' אפילו למי שידוע לחכם מובהק לקבל משרה של רבנות או של דיינות בקהלה ישראלית. זה היה חוק בלתי כתוב שהחזיקו בו כל הקהלות בכל הארצות, שלא מינו שום איש למשרה דתית אם לא היתה בידו תעודה של סמיכה או של התרת הוראה. וזהו בהתאם למה שאמרו חז"ל: תלמיד אל יורה אלא אם כן נוטל רשות מרבו (סנהדרין ה' ע"ב, ועיי' יו"ד סימן רמ"ב סעיף י"ד ברמ"א).

בבית במדרש לרבנים בברלין (מיסודו של הג"ר עזריאל הילדסהיימר ז"ל) לא היו נותנים תעודת הסמיכה אלא למי שעמד בחינות שבעל פה והצליח בעבודות שבכתב להראות את ידיעותיו בשו"ע ואת כחו לאסוקי שמעתתא אליבא הלכתא. תעודה זו היתה כתובה בעברית וחתומה על ידי ראש בית המדרש וע"י המורה לגפ"ת. ואילו תלמידים שלא היה כחם גדול בתורה, אבל קנו להם ידיעה כללית בספרות הרבנית ובספרות של חכמת ישראל והתמחו בכשרון ההטפה ובכשרון ההוראה בבתי ספר ללמודי הדת, היו מקבלים תעודה כללית כתובה בלשון גרמנית על ידיעותיהם הנ"ל שהיתה חתומה בידי כל המורים למקצועיהם השונים. תעודה זו הכשירנו לקבל מינוי בתור רב ומטיף ומורה לדת, אבל לא להורות הוראה בשאלות איסור והיתר, שבת, מחרת משפחה, סידור גיטין וכדומה. רבנים מסוג זה, אעפ"י שכלפי חוץ היו מופיעים כרבני העדה הרשמיים, היו זקוקים לקבל בצד מורי הוראה או דיינים מומחים שהיה בידם תעודת הסמיכה, או התרת הוראה. כמעט תמיד הי' הרבנים והדיינים חיים בשלום באחוזה וריעות. כל אחד מילא את תפקידו המיוחד והי' נזהר מלנגוע אף כמלוא נימה בסמכותו של חברו.

בארצות ליטא ופולין, אונגארן ורומניה הי' מקילים הרבה בבחינות לתלמידים שמלאו כריסם בש"ס ופוסקים, הרב המסמך הי' מפלפל עם הנבחן בדברי תורה ועל ידי כך הכיר את כחו בתורה ונתן לו סמיכה. לתלמידים מסוג זה לא היתה הסמיכה אלא נטילת רשות רשמית בלבד כדי שלא לעבור על החוק הבלתי כתוב הנ"ל.

שורש המילה "סמיכה" מקורה בתורה, ופירושה: סמיכת יד המסמך על ראש הנסמך, כמו שנאמר: ויאמר ה' אל משה קח את יהושע בן נון איש אשר רוח בו וסמכת את ידך עליו (במדבר כו, יח). וכן ויעש משה כאשר צוה ה' אותו ויקח את יהושע ויעמידהו לפני אלעזר הכהן ולפני כל העדה ויסמך את ידיו עליו וגו' (שם כב, כג).

לדעת הרמב"ם יש ליחס את התחלת קיומו של מנהג הסמיכה למשה רבינו, שהרי כך הוא לשונו של הרמב"ם ז"ל: אחד בי"ד הגדול ואחד הסנהדרין הקטנה או בי"ד של ג' צריך שיהא אחד מהם סמוך מפי הסמוך. ומשה סמך את יהושע ביד שנאמר ויסמוך ידיו עליו ויצוהו. וכן השבועים זקנים משה רבנו סמכם ושרתה עליהם שכינה. ואותן הזקנים סמכו לאחרים ואחרים לאחרים. ונמצא הסמוכין איש מפי איש עד בי"ד של יהושע ועד בית דינו של משה רבנו (פ"ד מהלי סנהדרין ה"א).

ויוצא מדברי הרמב"ם שהסמיכה נמשכה כשלשלת ארוכה ממשה רבנו עד אחרון המוסמכים. מפרשי הרמב"ם לא העירו על המקור שממנו הוציא את קבלתו זו. אולם ברור שהרמב"ם סמך על הספרי במדבר כ"ז פסוק י"ט. שכן פירש שם: וסמכת את ידך

עליו - א"ל תן תורגמן ליהושע להיות שואל ודורש ומורה הוראה בחיך. וכן את הפסוק אספה לי שבעים איש מזקני ישראל (במדבר יא, טו) מפרשים חז"ל שהכוונה על מינוי סנהדרין שמספרם היו שבעים איש. (ראה ספרי וילקוט שם וכן בבלי סנהדרין י"ז ע"א). הנחת היד על ראש הנסמך היתה כדי להשרות עליו רוח ה' של קודשה וחכמה, כמו שאמרו בספרי זוטא: וסמכת את ידך עליו - שיתברך תלמודו על ידך. ופסוק מפורש הוא בתורה: ויאצל מן הרוח אשר עליו ויתן על שבעים איש הזקנים, ויהי כנוח עליהם הרוח (שם כ"ה) וכן ויהושע בן נון מלא רוח חכמה כי סמך משה את ידיו עליו (דברים לט, ט).

מנהג זה של הנחת יד אנו מוצאים גם בברכת יעקב שבירך את אפרים ומנשה (בראשית מח, יד), וכן כשנתחנכו הלויים לעבודת הקודש היו בני ישראל צריכים לסמוך את ידיהם על ראשיהם (במדבר ה, י) וכן בקרבנות שהקריבו בבית המקדש היו מחויבים הבעלים לסמוך את ידיהם על ראש הקרבן וזהו צווי מפורש בתורה. ברם למנהג זה של הנחת יד על ראש הנסמך לא היה ערך מכריע ובמשך זמן בית השני בטל לגמרי. בבבלי סנהדרין י"ג ע"ב שואל רב אחא ברי' דרבא את רב אשי: בידא ממש סמכי ליי' א"ל סמכין לי' בשמא קרי לי' רבי ויהיב לי' רשותא למידן דיני קנסות. הרי שבזמנו של רב אשי (בתחילת המאה הרביעית) בטל כבר מנהג זה לסמוך ביד. וכן כותב הרמב"ם בהלכות סנהדרין פ"ד ה"ב: וכיצד היא הסמיכה לדורות, לא שיסמכו ידיהם על ראש הזקן אלא שקוראין לו רבי ואומרים לו הרי את סמוך ויש לך רשות לדון אפילו דיני קנסות. שם התואר "רבי" ניתן לפי הנ"ל וכן לפי עדותו של ר' שרירא גאון רק למוסמכים בארץ ישראל (ראה ערוך ערך אבי בשם רש"י) וכן הזכות לדון דיני קנסות נתנה גם כן רק למוסמכים כמפורש בגמ' סנהדרין הנ"ל ובכמה מקומות בש"ס. ואילו לחכמי בבל לא נתנה התואר "רבי" כי אם התואר "רב" וגם לא היתה להם הרשות לדון דיני קנסות.

יש כאן פליאה עצומה. מדוע פסק המנהג לסמוך את היד על ראש הנסמך כדרך שעשה משה רבנו כשסמך את יהושע, וכמוזכר למעלה על תמיה זו עמד כבר הרב הראשי לא"י הגרי"א הרצוג שליט"א, במאמרו "הערות היסטוריות" שנדפס בסיני תשי"ג, חוברת א' כ' ובו הוא מביע את ההשערה על הסמיכה, המעניינת במאוד. הוא סובר שהמנהג הזה בטל בימי הסכנה כשגזרה מלכות רומי הרעה על הסמיכה, הבולשות הרומאית שלא הכירה את מהות הסמיכה בפנימיותה, שהעיקר בה היא ההצהרה שהנסמך ראוי הוא להורות בדיני התורה, חשבה שהעיקר הוא הטכס החיצוני. כדי להמלט מהסכנה הכרוכה בעבודה על גזירת המלכות נועצו חכמי הדור לסמוך רק בקריאת שם "רבי" והיו די למסמיכים בהתנצלות שהמינוי שנעשה בלי סמיכת ידים אין זו סמיכה שעלי' גזרה המלכות. והמשטרה הרומאית לא היתה מקפדת אלא על העובר על החוק ככתבה וכלשונו. ובחוק הרומאי נזכר בפירוש סמיכה בידים. אלו הם דברי הרב הראשי. אלא שעדיין יש לתמוה אם המשטרה הרומאית נתנה לרמות את עצמה על ידי שינוי קטן זה בטכס הסמיכה. ועוד תמוה, דלמה היה צריך ר' יהודה בן בבא שסמך בהחבא, בין שני הרים גדולים לסמוך חמשה זקנים (סנהדרין י"ד ע"א) ולסכן את נפשו והרי יכול ה' לסמוך בלא הנחת ידים ולהנצל מן הסכנה. הרב הראשי סובר כי בראשונה ה' הגזרה חמורה ביותר, ורק אח"כ הוקלה הגזרה והסתפקה בהתנצלות שהסמיכה בלא הנחת יד מחוסרת הכח והסמכות שהי' לה בימים הקודמים. ועדיין מתעוררת השאלה למה בבבל המשיכו לקרוא את המינוי לרבנות ולדיינות בשם הישן "סמיכה" בעוד שבארץ ישראל ששם היה מקום ששם היה מקום הסמיכה (שהרי אין

סמיכה בחוץ לארץ, סנהדרין י"ד, ע"א), היו קורין לזה "מינוי" (ראה ירושלמי סנהדרין פ"א ה"ב תמן (בבבלי) קריי למינוי סמיכותא). וכן בכמה מקומות בירושלמי בא תמיד הכינוי מינוי, כמין: בראשונה היה כל אחד ממנה את תלמידיו, כגון רבן יוחנן בן זכאי מינה את ר"א... בי"ד שמינה שלא לדעת הנשיא (שם). וכן אמר ר' זעירא הדא אמרה שממנין זקנים בפה (ירושלמי הוריות פ"ג ה"ב). המלה סמיכה הושמטה לגמרי מפי חכמי ארץ ישראל. אולם ברור כי בזמן מן הזמנים השתמשו גם בארץ ישראל בשם "סמיכה" שהרי מלה זו הוכרה במשנה וגם בתוספתא. (סמיכה זקנים בשמנה ראשונה של סנהדרין לפי פירוש התלמוד בדף י"ג ע"ב ופירוש הרמב"ם שם וכן פ"ה מ"ד תוספתא סנהדרין פ"א). ומארץ ישראל הועבר השם סמיכה לבבל, ולא נתחלף בשם מינוי כמו בארץ ישראל. מדוע הרב הראשי ר"א הרצוג (שליט"א) [וז"ל] סובר שבבבל מכיון שלא ראו סמיכה מעולם לא ראו את השינוי שבא בצורתה לרגלי גזירת המלכות. ברם קשה לקבל סברא זו, מאחר שיודעים אנו על הקשר ההדוק שבין ארץ ישראל לבבבל, על ידי העולים והיורדים שלא פסק לעולם. הרב ח.ד. רגנשבורג מנהל ביהמ"ד לתורה בשיקאגו הביע השערה, כי לביטול המנהג של "סמיכה ביד" גרם מה שנמנהג זה נעשה למנהג נוצרי, השלוחים הניחו את ידיהם על ראש שבעת הנבחרים בירושלים. וכן בר נבם ופילוס נעשו למנהגי הקהלה באנטיוכיה על ידי זה שנשמכו על ראשם. ואף השערה זו אין לה על מה לסמוך ואין לה שום רמז במקורים.

חכם אחד שיער שענין הסמיכה ביד הי' שנוי במחלוקת התנאים הראשונים במשך כמה דורות והוא מפרש את המשנה בחגיגה פ"ב מ"ב: יוסי בן יועזר אומר שלא לסמוך וכו'. שהמחלוקת היתה אם לסמוך ביד או לא את החכמים המתמנים להוראה (ראה היסטוריה של ימי הבית השני לקלויזנר ח"ד צד 146 הערה 18). ברם ביטולו של פירוש זה יוצא כבר מהמשנה ג' הסמוכה למשנה הנ"ל. וכן מהסיפור התלמודי בגמ' חגיגה כ' ע"א על מעשה שאירע להלל בשעתו.

אולם מכל החוקרים הנ"ל נעלמה הגירסא המובאה בספר השטרות לר"י ברצלוני, עמוד 231, וזו לשון הגירסא הזאת בסנהדרין י"ג הנ"ל: א"ל רב אחא ברי' דרבא לרב אשי, היכי סמכי לי, מיתבי לי ידא ארישא וסמכי לי בשמיה וקרו ליה רבי ויהי ליה רשותא למידן דיני קנסות. והר"י ברצלוני אומר שם מפורש "שבדורות הראשונים או עדיין בארץ ישראל הזכה נוהגת סמיכה שהרי סומכין בי"ד למי שראוי וסומכין ידיהן על ראשו כענין האמור ביהושע ויסמוך את ידיו עליו ויצוהו, ואחרי כן קורין לו רבי ודן דיני קנסות. והאידנא לא נהגו דיני קנסות בחוצה לארץ ולא סמיכה להניח ידיהן על ראש הסמוך".

היוצא מדבריו כי מנהג הסמיכה ביד לא בטל אלא עם ביטול הסמיכה בכלל (ועל ביטול הסמיכה בכלל נדבר להלן). ואולם גירסא זו עומדת בניגוד לגירסא שלנו ולגירסת הרמב"ם וכל הראשונים עמו. ואולם אף לפי גירסא זו עדיין התמיה במקומה עומדת, מדוע בא"י דווקא החליפו את סמיכה במלת מינוי בעוד שבבבל נשארה המלה הישנה בתוקפה. אולי יש מקום לשער שבא"י נהוגות היו שתי דרגות או שתי צורות של סמיכה. דרגא ראשונה שהרב, שבעצמו היה סמוך, היה מסמיך לתלמידו המובהק בהנחת יד על ראשו. זה היה נעשה בטכס חגיגי ובמעמד קהל רב. לסמיכה זו לא זכה אלא מי שהיה חכם גדול וראוי להורות בכל התורה כולה (רמב"ם פ"ד מסנהדרין ה"ח ואולם ראה בכ"מ שם). בסמיכה זו קבל הנסמך את התואר חכם או זקן, והיה לו הרשות לדון ולהורות

הרבנות

בכל דיני התורה. אבל לא היה קשור בסמיכה זו מינוי בפועל למשרת דיינות. זאת היתה רק מינוי בכח. סמיכה כזו ניתנה לחכם לכל ימי חייו ואי אפשר היה לבטלה. ודרגא שניה - שהנשיא או האב"ד או זקני העדה היו ממנים לאחד למקצוע מיוחד. כגון לדון דיני ממונות אבל לא להורות באיסור והיתר או להיפוך (ראה רמב"ם פ"ד דסנהדרין ה"ח הג"ל). או שנתנו לו רשות רק לזמן ידוע (עיין רמב"ם שם ה"ט), ולא לכל ימי חייו, או לא היה הסמיכה ביד נהוגה כלל אלא מינו אותו בפה בלבד. את "המינוי" יכולים היו לבטל אח"כ כדרך שעשה רבי לשני מנויים שהעבירם אחרי זמן לפי שמצא אותם בלתי ראויים לכך (ראה ירושלמי פ"ד ה"ב).

מובן שכל מה שכתבתי אינה אלא השערה גרידא שבניתי על יסוד גירסת הר"י ברצלוני הנ"ל. אולם גירסא זו אינה מקוימת והיא עומדת בסתירה לגירסת כל הספרים שבדפוס ובכת"י. ולפי הגירסא של כל הספרים הסמיכה בטלה בזמן מן הזמנים (אולי לאחר שגלתה הסנהדרין מלשכת הגזית ונוטלה מהם הכח לדון בדיני נפשות ויש ידיים להשערה זו), או שלא היתה נהוג כלל מעולם והשתמשו במלת סמיכה במובן של המחאה ומלוא כוח, כלומר שיש לסמוך עליו. להשערה זו יש יסוד בדברי הירושלמי בריש סנהדרין: תני הסמיכות בשלשה, לא סמיכה היא סמיכות, תמן קריי למנויה סמיכותא, כלומר שהסמיכות איננה סמיכה ביד הנאמר במשנה גבי סמיכת הפר. (סמיכת זקנים בשלשה ועי' רש"י על ראש הפר העלם דבר). אלא סמיכות - הודעה שיש לו סמיכות שיכולים לסמוך עליו. תמן קריי למנויה סמיכותא. הירושלמי מביא רא"י לדבריו שהרי בבבל היו קורין למינוי סמיכות. (ולא כן פירש הפנ"מ שם).

הראינו פנים לכאן ולכאן, מכיון שאין בידינו להכריע בין הגירסות החולקות. וכאן צריך אני להביא את דעתו של הרב ר' שמואל פורת בספרו "מבוא התלמוד" חלק שני הוא סובר כי הסמיכה ביד בטלה בזמנו של ר' שמעון בן גמליאל שעלה לנשיאות אחרי השמד של מלכות רומא הרשעה. רשב"ג זה לא נסמך מאביו ר' גמליאל, כי הוא נמלט מתוך ההריגה בחיותו נער וצעיר לימים. וגם לא נסמך על ידי אחד הסמוכים של יהודה בן בבא, כי היו סכסוכים בינו וביניהם כמפורש בסוף מס' הוריות. וקרוב הדבר כי חכמי ישראל מנחוה לנשיא מבלי שהזיקהו לקבל סמיכתו מרבי מאיר וחבריו. ומכיון שאי אפשר שכל חכמי ישראל יסמכו ידיהם על ראש הנסמך הסתפקו במינוי לבד. הרב הנ"ל חושב כי מעובדא זו הוציא הרמב"ם את ההלכה הידועה (ששימשה אח"כ לסלע המחלוקת בענין הסמיכה בין מהר"י ברב והרלב"ח) שאם הסכימו כל החכמים שבארץ ישראל למנות דיינים ולסמוך אותם הרי אלו סמוכים (פ"ד דסנהדרין ה"ט), שהרי רשב"ג וגם רבי נמנו לנשיאות מבלי שקבלו סמיכתם על ידי סמוך (ראה ספר הנ"ל צד 241).

לדעתי אין השערה זו מבוססת ובכלל יש לחלק בין סמיכה בכלל שלא בטלה אף בשעת הנזירות ובין "סמיכה ביד" שאינה מעכבת ואינה אלא דבר שבטכס חיצוני וחסרונה אינה גורע כלל מכחו וסמכותו של הדיין אם רק נסמך על ידי סמוך. כלומר על ידי חכם שראוי להסמך. ראיותיו שרשב"ג ורבי לא נסמכו על ידי סמוך אינן משכנעות כלל. חכמי ישראל שבאותו דור שמינו את רשב"ג לנשיא היו כולם סמוכים שהרי הם היוו את "הסנהדרין" שביבנה. הסכסוכים שבין רשב"ג וחבריו נולדו אחר שנמנה לנשיא, ולא הי' בהם משום "סינא" אישית ובוודאי שלא נמנעו החכמים מלסמוך את מי שראוי לכך, אף אם לא נראה להם ראוי לנשיאות. ועל עצם ההלכה של הרמב"ם שחכמי ישראל יכולים לסמוך אף אם הם בעצמם אינם סמוכים, יש להעיר שהרמב"ם

לא שאב הלכה זו ממקור הש"ס, כי אם מסברת עצמו, שכן מוכיח לשונו שם: "נראים לי הדברים וכו'". והרמב"ם בעצמו הודיע במכתבו לר' מנחם בר' משולם דיין באלכסנדריא, כי במקום שאין לו מקורם מפורש באחד מספרי ההלכה הוא משתמש במבטא "יראה לי", להורות שהלכה זו הוציא מפלפולו ומסברת עצמו (ראה קובץ תשובות הרמב"ם לייפציג תרי"ט דף כ"ו ע"א). (על אפשרות של הקמת סנהדרין בימינו מצד הדין ומצד הנסיבות המציאותיים השוררים בארץ וכן על ההרכב הראוי של חברי הסנהדרין ועל סמכויות ועל התוקף החוקי שניתנו להם מטעם ממשלת ישראל העכשוית, ואם בכלל מוסד שכזה נחוץ ורצוי לנו - לא כאן המקום לדון בו).

חז"ל שמדברים הרבה בכמה מקומות בשני התלמודים על הסמיכה בכלל לא השאירו לנו רישומים על טכס הסמיכה, לא על הסדר ולא על הצורה החיצונית, אבל מתוך הסיפור התלמודי על גזירת מלכות רומי הרשעה, שכל הסומך יהרג וכל הנסמך יהרג ועיר שסומכין בה יחרב ותחומין שסומכין בהן יעקרו (סנהדרין י"ד ע"א), יש ידים להשערה שטכס הסמיכה נעשה בחגיגות פומבית גדולה, שיכלה לעורר את תשומת לבם של הבלשים הרומאיים². ואף בריחתו של יהודה בן בבא והיחבאתו למקום שכיני שני הרים גדולים כדי להסמך חמשה זקנים מוכיחה על כך. שאלמלא כן היו יכולים ר' יהודה בן בבא להסתיר בביתו ושני אנשים עמו, (לפי התלמוד צריך שלשה לסמיכה), ולהסמך את החכמים אחד אחד מבלי שירגיש בזה שום איש. ומכאן שנתנו חשיבות מיוחדת לסידור הטכס של הסמיכה. אולם ראוי גמורה איננה. אפשר שבשביל התואר החדש שקיבל הנסמך - קרי לי רבי כנ"ל - נודע הדבר לבלשים הרומאיים וכדקו ומצאו את הנסמך דוגמא לדבר השטנא שעורר הסומר פראי פול על הרמב"ן ז"ל על שהכתירוהו בשם מאישטרו (Mayestre) שהוא כמו השם רבי, בעוד שהסמיכה כבר בטלה, והרמב"ן השיב לו כי מאישטרו הוא כמו רב, בלא סמיכה נקראים "רב" בתלמוד (עי' ויכוח הרמב"ן, הוצ' שטיינשניידר, ברלין תר"ך). ברם מהגזירה הנוראה של מלכות רומא³ אנו רואים את החשיבות של הסמיכה בכלל, עד שחשבו הרומאיים כי ביטולה יגרור אחריו הריסתם של החיים הדתיים והלאומיים בישראל. ולא לחנם נלחמו חכמי ישראל נגד הגזירה האכזרית הזאת ומסרו את נפשם לקיומה, כדרך שעשה ר' יהודה בן בבא, בידעם כי הסמיכה היא הבסיס לחיי היהדות עפ"י התורה, ובביטולה יתמוטטו יסודי הדת.

ב. וראוי להזכיר כאן כי היי מנהג לתת על ראש הנסמך גולתא דדחבא, כדאיתא בב"מ פ"ח ע"א חכים עבדו יתך וגולתא דדחבא פרסו עלך ורבי קרו לך. וכן במד"ר פי יתרו סי' כ"ז: נתמנה אדם ונטל טלית כמו גולתא דדחבא יחבו על ראשו. הגולתא היי לסימן מובהק לחכם שהוא "סמוך". וכשהיי החכמים יושבים לעבור את השנה היי צריכים ללבוש את הגולתא על הראש, וכדאיתא בירושלמי חגיגה פ"ג ה"א: מעשה שנכנסו שבעה זקנים לעבור את השנה בבקעת רמון ומי היו ר' מאיר ור' נחמיה ור' אליעזר בן יעקב ור' יוחנן הסנדלר וכו' וכל מאן דלא הוה ליה גולתא הוה חברי קטע פלגא דגולתא ויהב ליי. כ"כ הקפידו על נוהג זה שבאם חסרה לאחד גולתא היי קורעים גולתא אחת לשתיים וכל אחד לבש מחצית הגולתא. ועיי' בב"מ פ"ה ע"ב: רבי הוה קמצטער למסמכיה לשמואל ולא הוה מסתייע מילתא ופירש"י שלא היי החכמים נאספים, ומשמע שהסמיכה נעשתה במעמד חכמים רבים.